

yarı fiillerinde yaratma gücü nisbet eden ve lutuf kavramına özel bir yer veren Mu'tezile tevfiği de bu anlayış çerçevesinde açıklamaktadır. Buna göre Allah'ın tevfiği inanan kimseye verilen mükâfat veya kişinin başarılı olduğuna Allah'ın hükmetmesidir, dolayısıyla kâfirin başarılı kılınması söz konusu değildir. Ca'fer b. Harb'e göre tevfiğ ve "tesdîd" Allah'ın iki lutfudur, ancak bunlar herkes için tecelli etmez. Ebû Ali el-Cübbâ'î'ye göre ise tevfiğ Allah tarafından bilinen bir lufuttur, O bu lutfu ta bulunduğu zaman kişi iman etmeye muvaffak olur (Eş'arî, *Ma'kâlât*, s. 262-263). Kâdî Abdülcebbar, tevfiğin sevap veya mükâfat ya da ilâhî hüküm olduğu biçimindeki yorumu isabetli görmez. Ona göre sorumluluk taşıyan insanın itaati seçmesi halinde lutuf kavramı tevfiğ diye isimlendirilir (*Müteşâbihü'l-Kur'ân*, s. 735). Mu'tezile'ye ait bu görüşler doğrultusunda tevfiğ, Cenâb-ı Hak'ın insana dinî gerçekleri görüp anlama ve iradesiyle onları benimseme kabiliyeti vermesi, ayrıca söz konusu gerçekleri önceden açıklaması ve kesin delillerini ortaya koymasısıdır (Şehristânî, s. 411). İnsanların iradî fiillerini ilâhî bir müdahale olmadan meydana getirme gücüne sahip bulunmadığını kabul eden Eş'arî kelâmcılarına göre tevfiğ kula Allah tarafından fiil anında verilir ve sadece hayır yönünde kullanılabilir, kötülüğe dönüşmez. Diğer bir ifadeyle Allah'ın tevfiği O'nun insanlarda hayra yönelmeye elverişli kudreti yaratmasıdır (a.g.e., s. 412); dolayısıyla tevfiğ iman etmeleri konusunda Allah'ın müminlere bir lufu olup sadece onları kapsar (Eş'arî, *el-İbâne*, s. 68; İbn Fûrek, s. 123). Tevfiği hayır işlemesi için kula verilen güç şeklinde açıklayan İbn Hazm hidayetin bir kısmının aynı anlamı taşıdığını, buna "te'yîd" ve "ismet" de denildiğini belirtir (*el-Faşl*, III, 42, 56, 65). Fiile ilişkin kudretin hayır ve şer olarak iki yönde kullanılabildiğini söyleyen Hanefî ve Mâtürîdîler'e göre tevfiğ Allah'ın insanlarda hayırlı amelle onu yapabilme gücünü bir araya getirmesidir. Allah müminin hayra olan isteğini ve yönelişini bildiğinden onu bu yönde davranmaya muvaffak kılar, bir anlamda onu sevkeder (Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, VII, 223; IX, 166). Nitekim Beyâzîzâde Ahmed Efendi tevfiğin insanlar için yardım ve kolaylaştırma demek olduğunu kaydeder (*İşârâtü'l-merâm*, s. 233). Kelâm âlimleri tevfiğ kavramını hidayet ve kader konularıyla ilişkilendirmiş, ilâhî ilim, kudret ve irade sıfatlarını açıklarken bunun yanında kulun sorumluluğunu temellendirmeye çalışmış, onun iradî fiillerdeki

rolünün sınırlarıyla ilgili farklı yaklaşımlar ortaya koymuştur. Ancak İslâm âlimleri, kişinin dünyada ve âhiretteki başarısının ilâhî lutuf ve tevfiğten bağımsız şekilde gerçekleşemeyeceği hususu ile iyiliğe yönelenlerin seçtikleri fiili işleme gücünü Allah'tan aldıkları konusunda görüş birliğine varmıştır. Bu durumda insana düşen görev, iyi ve güzel olana yönelerek bu yolda gayret göstermek ve hayırlı sonucun gerçekleşmesini Allah'tan beklemektir; tevfiğ de bu beklentinin yerine gelmesi demektir.

BİBLİYOGRAFYA :

Tehânevî, *Keşşâf*, II, 1501; *Kâmus Tercümesi*, III, 1031-1033; *Müşned*, III, 106, 120, 230; Eş'arî, *el-İbâne*, Beyrut 1418/1998, s. 68; a.mlf., *Ma'kâlât* (Ritter), s. 262-263; Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd* (nşr. Bekir Topaloğlu – Muhammed Aruçi), Ankara 1423/2003, s. 420-427; a.mlf., *Te'vilâtü'l-Kur'ân* (nşr. Hatice Boynukalın), VII, 223; (nşr. Murat Süllün), IX, 166; İbn Fûrek, *Mücerredü'l-Ma'kâlât*, s. 36, 106, 109, 123; Kâdî Abdülcebbar, *el-Mugnî*, XIII, 11-14; a.mlf., *Şerhu'l-Uşûli'l-hamse*, s. 519, 780; a.mlf., *Müteşâbihü'l-Kur'ân* (nşr. Adhân M. Zerzûr), Kahire 1969, s. 184, 735; İbn Hazm, *el-Faşl* (Umeyre), III, 42, 56, 65; Cüveynî, *el-İrşâd* (Temîm), s. 223-224; Şehristânî, *Nihâyetü'l-İkdam* (nşr. A. Guillaume), London 1984, s. 411-414; Beyâzîzâde Ahmed Efendi, *İşârâtü'l-merâm min 'ibârâtü'l-İmâm* (nşr. Yûsuf Abdürrezzâk), Kahire 1368/1949, s. 233, 266, 303; "Tawfiğ", *El²* (İng.), X, 386; İlyas Çelebi, "Hızlân", *DîA*, XVII, 419-420; a.mlf., "Lutuf", a.e., XXVII, 239-241; Meryem Kiyânî Ferîd, "Tevfiğ", *Dânişname-i Cihân-i İslâm*, Tahrân 1383/2004, VIII, 553-557.

HÜLYA ALPER

TEVFİK FİKRET

(1867-1915)

Edebiyât-ı Cedide şairi.

24 Aralık 1867'de İstanbul Aksaray'da doğdu. Asıl adı Mehmed Tevfik'tir. Babası Hâriciye Kalemî'nde memurluk ve çeşitli vilâyetlerde mutasarrıflık yapan Çankırılı Hüseyin Efendi, annesi Sakız adası Rumları'ndan mühtedî Hüsrev Bey'in kızı Hatice Refia Hanım'dır. Öğrenimine Aksaray'da Mahmudiye Vâlîde Rüşdiyesi'nde başlayan Mehmed Tevfik, mektebin Doksanüç Harbi'nin ardından Rumeli'den gelen muhacirlere tahsis edilmesi üzerine Mekteb-i Sultânî'ye (Galatasaray) gönderildi. Bu mektebin onun şahsiyeti üzerinde büyük etkisi vardır. Hacca giden annesi bir kolera salgınında Hicaz'da öldüğünden (1879) Tevfik'in gençlik yılları büyükannesinin yanında geçti. Öğrencilik yıllarında disiplini, çalışkanlığı ve kişiliğiyle hocalarının dikkatini çekerken bir yandan da

mektepe arkadaşlarının sevgisini kazandı. Galatasaray'da devrin tanınmış hocalarından Muallim Feyzi, Recâizâde Mahmud Ekrem ve Muallim Nâci'den ders gördü. Edebiyata ve özellikle şiire karşı yeteneği bu yıllarda ortaya çıktı. Hocalarının teşviğiyle yazdığı eski tarzdaki ilk şiirleri Muallim Feyzi vasıtasıyla *Tercümân-ı Hakîkai*'ta yayımlandı (1884-1885).

1888'de Mekteb-i Sultânî'yi birincilikle bitirdikten sonra aynı yıl Bâbîâlî Hâriciye Odası'nda çalışmaya başladı. Buradaki görevinden hoşlanmadığı için Sadâret Mektûbî Kalemî'ne geçti; ancak verilen maaşı az bularak eski memuriyetine döndü (1889). 1890'da dayısının kızı Nâzime Hanım'la evlendi. 1891'de İsmâil Safâ'nın neşrettiği *Mirsad* dergisinin açtığı tevhid ve sitâ-yiş-i hazret-i pâdişâhî yarışmalarında birinci seçildi. 1892 yılına kadar devam eden memuriyeti sırasında Gedikpaşa'daki Ticaret Mektebi'nde Fransızca ve hüsn-i hat dersleri de verdi. 1894'te arkadaşları Hüseyin Kâzım Kadri ve Ali Ekrem'le (Bolayır) birlikte *Ma'lûmât* dergisini çıkardı; burada bazı şiirleriyle tercümelere yayımlandı. Aynı yıl Mekteb-i Sultânî'de açılan Türkçe muallimliği imtihanını kazanarak bu okula tayin edildi. Ancak hükümetin memur maaşlarında kesintiye gitmesi üzerine istifa etti. Ardından hayatının sonuna kadar sürdüreceği Robert College'da Türkçe hocalığına başladı.

1896 yılı başlarında edebiyatta yenilik yapmaya hevesli gençlerle yeni bir edebî topluluk kurmayı arzu eden Recâizâde Mahmud Ekrem, öğrencisi Ahmed İhsan'ı (Tokgöz) yayımlamakta olduğu *Servet* dergisini *Servet-i Fünûn* adıyla edebî bir dergi haline getirmeye ve ardından Tevfik Fikret'i bu derginin başına geçmeye ikna etti. *Servet-i Fünûn* böylece Tevfik Fikret'in yönetiminde Şubat 1896 tarihli 256. sayısından itibaren edebiyatta ve özellikle şiirde yenilik yapmak isteyen gençlerin toplandığı bir edebiyat mahfili durumuna geldi. Topluluğa katılanlardan Cenab Şahabeddin, Hâlid Ziya (Uşaklıgil), Mehmed Rauf, Hüseyin Cahid (Yalçın), Hüseyin Suad, H. Nâzım (Ahmet Reşit Rey), A. Nâdir (Ali Ekrem Bolayır), Ahmed Şuayb, İbrâhim Cehdî (Süleyman Nazif), Süleyman Nesib, Fâik Âlî (Ozansoy) ve İsmâil Safâ'nın yanı sıra Sâmipaşazâde Sezâi ile Recâizâde Mahmud Ekrem ve Abdülhak Hâmid Servet-i Fünûncuları destekledi.

Türk edebiyatı tarihinde birinci ve ikinci Tanzimat neslinden sonra edebiyatta Batılı anlamda asıl yenilikleri gerçekleştiren

TEVFİK FİKRET

Tevfik Fikret

ren Servet-i Fünûn (Edebiyât-ı Cedîde) topluluğunun bütün faaliyeti büyük ölçüde Tevfik Fikret'in yönetimindeki bu dergi etrafında gerçekleşti. Ancak bir süre sonra babasının görevle Hama'ya bir nevi sürgüne gönderilmesi, 1898'de İsmâil Safâ'nın evinde yaptıkları bir toplantı sebebiyle birkaç gün tutuklanması mizacı aşırı derecede hassas olan Tevfik Fikret'i büsbütün tedirgin etti. Başta kendisi olmak üzere istibdat idaresinden şikâyetçi olan Servet-i Fünûncular, Yeni Zelanda'ya göç ederek orada daha rahat yaşama hayaline kapıldılar; fakat hayallerini fiilen gerçekleştiremeyeceklerini anlayıp bu teşebbüsten vazgeçtiler. Bu defa Hüseyin Kâzım'ın Manisa civarında Sarıçam köyündeki çiftliğine gitmeyi düşündülerse de bu tasavvurlarını da gerçekleştiremediler. Fikret'in "Bir Mersiye" ve "Yeşil Yurt" adlı şiirleri hayalini kurduğu bu kaçma düşüncesiyle ilgilidir.

1900 yılında İngiltere'nin Güney Afrika'da Boerler'i mağlûp etmesi üzerine bu galibiyeti tebrik etmek, bu vesileyle ülkede hüküm süren istibdat idaresine karşı İngiltere'nin baskı uygulamasını sağlamak amacıyla hazırlanıp İngiliz sefâretine verilen bildiride Tevfik Fikret'in imzasının da bulunması dolayısıyla bir süre Mâbeyin Dairesi'nde sorgulandı. Tedirginliğini büsbütün arttıran bu olayların arkasından bir süre toplumdan uzaklaştı ve sadece şiirle uğraştı. Aynı yıl, ilk şiirleri dışında büyük ölçüde Servet-i Fünûn döneminde yazdığı şiirlerden meydana gelen *Rûbâb-ı Şikeste*'yi yayımladı. Eser ilgi görünce hemen ikinci baskısı yapıldı. Ancak bütün bunlar onun huzursuzluğunu gidermeye yetmedi. Aynı günlerde, topluluk mensuplarından Ali Ekrem'in başta Cenab Şahbeddin olmak üzere diğer Servet-i Fünûn şairlerini ağır bir dille eleştirdiği "Şiirimiz" adlı makalesini bazı değişikliklerle *Servet-i Fünûn*'da neşretti ve bu davranışı büyük bir tepkiyle karşılandı. Tevfik Fikret'in makalede değişiklik yapmasına öfkelenen Ali Ekrem yazının aslını Baba Tâhir'in *Musavver Ma'lûmât* dergisinde yayımlayınca topluluk içinde ilk çözülmeye başladı. H. Nâzım, Sâmipaşazâde Sezâi ve Menemenlizâde Tâhir, Ali Ekrem'i destekleyip *Servet-i Fünûn*'dan ayrıldılar. Bir süre sonra idarî bir mesele yüzünden Ahmed İhsan'la araları açılınca Tevfik Fikret de mecmuayı terketti (1901). Hüseyin Cahid'in Fransızca'dan çevirdiği Fransız İhtilâli'ne dair "Edebiyat ve Hukuk" adlı yazısı yüzünden dergi hükümet tarafından kapatıldı; böylece topluluk fiilen dağılmış oldu.

Tevfik Fikret 1905 yılında kısa aralıklarla babasını ve kız kardeşini kaybetti. Görünürde bir sebep yokken babasının Anadolu'ya sürgün edilmesi ve orada ölmesi, Müftüoğlu Ahmed Hikmet'in kardeşi Refik Bey'le evli olan kız kardeşinin acıklı ölümü Tevfik Fikret'in ıstıraplarının daha da artmasına yol açtı. Aynı yıl Aksaray'daki konaklarını satıp Rumelihisarı'nda Robert College yakınlarında planlarını kendisinin çizdiği ve Âşîyan adını verdiği evi inşa ettirerek burada bir nevi inzivaya çekildi. 23 Ağustos 1908'de *Tanin*'de yayımlanan bir yazısında heyecanlı bir dille anlattığı Robert College'da edindiği yeni çevre Fikret için bir sığınak olmuştu. Özellikle Âşîyan'a yerleştikten sonra gerek istibdat rejimine gerekse içinde yaşadığı çevreye karşı giderek artan bir kin ve nefret duymaya başladı. Ülkede yaşanan siyasal ve sosyal olayları uzaktan takip ettiği bu günlerde II. Meşrutiyet'in ilânına kadar elden ele dolaşan "Sis" (1902), "Sabah Olursa" (1905), "Târîh-i Kadîm" (1905), "Mâzî-Âti" ile (1906) II. Abdülhamid'e bombalı suikast hazırlayan Ermeni komitacılarını alkışladığı "Bir Lahza-i Teahhur" (1906) gibi manzumelerini yazdı. Bunlar arasında özellikle II. Abdülhamid dönemi İstanbul'una lânetler yağdıran üslûbuyla "Sis" edebî çevrelerde geniş yankılar uyandırdı. "Sabah Olursa"-da oğlu Halûk'un şahsında gelecek nesillerin kurtuluşu ümidini besler. "Mâzî-Âti"-de aynı fikir geliştirilirken doğrudan doğruya geçmişle geleceğin mukayesesi yapılır. Bu yılların en çok yankı uyandıran ve tenkit edilen başka bir şiiri de "Bir Lahza-i Teahhur"dur. 21 Temmuz 1905 günü cuma namazının ardından Ermeni komitacılarının II. Abdülhamid'e karşı giriştiği suikastın başarısızlıkla sonuçlanması üzerine bu şiiri yazan Fikret'in burada hain emeller peşindeki Ermeniler'i alkışlaması hem o yıllarda hem bu şiirin yayımlandığı II. Meşrutiyet sonrasında çok eleştirilmiştir.

24 Temmuz 1908'de II. Meşrutiyet'in ilânı üzerine büyük bir sevinçle inzivadan çıkan Fikret "Millet Şarkısı" adlı manzumeyi kaleme aldı. Daha önce dargın olduğu bir kısım arkadaşlarıyla barıştı ve yeni bir fikir hamlesine girişti. Eski arkadaşları Hüseyin Cahid ve Hüseyin Kâzım'la birlikte adını kendisinin koyduğu *Tanin* gazetesini yayımlamaya başladı. Kısa zamanda devlet yönetimini ele geçiren İttihat ve Terakkî Cemiyeti, Tevfik Fikret'i maaş nâzırı yapmak istediysen de o bunu kabul etmedi. Bir kısım öğrencileri ve yakın çevresinin ısrarı ile Galatasaray Mektebi Sultânîsi'ne müdür oldu (28 Aralık 1908). Aynı zamanda Dârülfünun ve Dârülmualimîn'de ders verdi. Mekteb-i Sultânî'de o döneme göre modern eğitim sistemi için disipline dayalı yeni bir düzen kurdu. Yaptığı yenilikler dolayısıyla hakkında çıkan dedikoduların artması yüzünden dört ay sonra müdürlükten istifa etti ve Robert College'daki hocasına döndü. Bu münasebetle Hüseyin Cahid'e yazdığı mektupta geçen, "Bugün sa'y ü irfânım tebdîl-i tâbiyyet etti" ifadesi ve bir süredir genel anlamda din karşısında olumsuz bir tavır takınması devrin muhafazakâr çevreleri tarafından aleyhinde bir kampanyanın başlatılmasına yol açtı. *Tanin*'in İttihat ve Terakkî Cemiyeti'nin yayın organı haline gelmesi üzerine 1910'da gazete ile bütün ilişkisini kesti; aynı yıl Dârülfünun ve Dârülmualimîn'deki görevlerini de bıraktı. 1912'de Meclis-i Meb'ûsan kapatılınca "Doksan Beşe Doğru" ve İttihatçılar aleyhine "Hân-ı Yağmâ" gibi manzumelerini kaleme aldı.

Mühendislik tahsili yapmak üzere 1909'da İskoçya'ya gönderdiği oğlu Halûk için

Tevfik Fikret'in planını kendi yaptığı Bebek sırtlarındaki evi: Âşîyan Müzesi

yazdığı şiirleri *Halûk'un Defteri* adıyla yayımladı (1911). Aleyhinde bir kampanya yürüten bazı çevrelere karşı kendisini müdafaa eden eski arkadaşlarına hitaben *Rübâb'ın Cevabı'nı* neşretti (1911). Hece vezniyle ve sade bir dille çocuklar için kaleme aldığı manzumelerden meydana gelen *Şermin* ise (1914) Fikret'in öteden beri özlemini duyduğu yeni insan tipiyle yakından ilgilidir. Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'na girmesine şiddetle karşı çıkan Tefvik Fikret, cihâd-ı mukaddes ilân edilerek girilen bu savaş dolayısıyla ve ironik bir üslûpla "Fetâvâ-yı Şerîfeden Sonra Sancak-ı Şerîf Huzurunda" adlı manzumesini yazdı. İttihâd-ı İslâm taraftarı Mehmed Âkîf'in [Ersoy], 1914'te yayımladığı *Süleymaniye Kürsüsü*'nde, edebiyat çevrelerinde elden ele dolaşan "Târîh-i Kadîm" manzumesi dolayısıyla Tefvik Fikret için, tahkir edici diğer sözlerle birlikte "zangoç" tabirini kullanması üzerine Fikret, kendisinin dinsizliğini ve genel anlamda bütün semavî dinlerin karşısında olduğunu açıkça ilân ettiği "Târîh-i Kadîm'e Zeyl"i kaleme aldı. Uzun süredir şeker hastalığına müptelâ olduğu anlaşılan Fikret, hastalığı zamanında teşhis ve tedavi edilmediğinden 1915 yılı başlarında âniden yatağa düştü ve 18-19 Ağustos gecesi öldü. Cenazesi aile mezarlığının bulunduğu Eyüp-sultan'a gömüldü. Vasiyeti gereği mezarı daha sonra İstanbul Belediyesi tarafından Edebiyât-ı Cedîde Müzesi haline getirilen (1945) Rumelihisarı'ndaki Âşîyan'ın bahçesine nakledildi (1962).

Küçük yaştan beri şiirle ve resimle uğraşan Tefvik Fikret'in ilk şiir denemeleri divan edebiyatı tarzındadır. Gençlik yıllarında, eski şiir anlayışını sürdürmeye çalışan Muallim Nâci ve Muallim Feyzi'den etkilenmiş, bu etki Recâizâde Mahmud Ekrem ve Abdülhak Hâmid'i tanıdıktan sonra onların tarafına doğru yön değiştirmiştir. Fikret'in daha çok *Mirsad*, *Ma'lûmât*, *Ma'ârif* ve *Mekteb* dergilerinde çıkan bu döneme ait şiirlerinde bir yenilik görülmez. Daha ziyade romantik aşk ve tabiat konularını işlediği bu şiirlerden bir kısmını *Rübâb-ı Şikeste*'nin "Eski Şeyler" bölümüne dahil etmiştir. Tefvik Fikret bu taklit döneminin ardından kendi şahsiyetini bulma yolunda bazı denemelere girişmiş, tesadüfen bir antolojide şiirlerini okuduğu Charles Baudelaire, Sully Prudhomme ve özellikle François Coppée'yi tanıdıktan sonra asıl çizgisini belirlemiştir. *Servet-i Fünûn*'un başına geçtiği 1896 yılından itibaren topluluğun dağılışına kadar geçen beş yıl içinde daha çok sanat için sanat an-

Âşîyan'ın Boğaz'a bakan odasında Tefvik Fikret

layışı doğrultusunda ferdi ön plana çıkaran şiirler yazmıştır. Bu tarihe kadar hayata ve insanlara iyimser bir gözle bakan, Allah'a inanan, dinî görevlerini yerine getiren, "Tevhid" ve "Sabah Ezanında" gibi şiirler yazan Fikret, devrin karamsar havasının da etkisiyle mizacında meydana gelen birtakım değişikliklerle giderek kötümser olmaya, hayattan ve çevresinden şikâyet etmeye, dine karşı kayıtsız, hatta düşmanca bir tavır almaya başlamış, özellikle aile hayatındaki mutsuzluk zamanla bütün yaşayışını karartmıştır. Hayata bakışındaki bu köklü değişikliği bazı edebiyat tarihçileri kısmen irsiyet, kısmen şeker hastalığından kaynaklanan ıstırap ve istibdat rejimine karşı duyduğu kin ve nefretle açıklamaya çalışmıştır.

Mehmet Kaplan *Rübâb-ı Şikeste*'deki şiirleri Fikret'in kendi benini ve duyuş tarzını anlattığı şiirler, sanatla ilgili şiirler, kötümserlik duygusunun hâkim olduğu şiirler, hayal şiirleri, aşk şiirleri, tabiat şiirleri, oğlu Halûk için yazdığı şiirler, portreler, merhamet ve şefkat şiirleri, vatanî ve dinî konulu şiirler olmak üzere bazı temalar etrafında toplamıştır. Tefvik Fikret'in bu döneme ait "Verin Zavallılara", "Ramazan Sadakası", "Hasta Çocuk", "Balıkçılar" ve "Sarhoş" gibi manzumelerinde insanî temaları işlediği dikkati çeker. Giderek kötümser bir ruh hali içine girdiği dönemde bu psikolojiyle yazdığı en dikkate değer şiiri "Gayyâ-yı Vücûd"dur. Burada hayatı böceklerle, solucanlarla, yılanlarla dolu bir bataklığa benzetir; insanı da bu bataklıktan kurtulmak istedikçe kendisini bir girdap gibi çeken hayatı yaşamak zorunda kalan zavallı ve bedbaht bir varlık olarak niteler. "Perde-i Tesellî" adlı manzumesinde de bu temayı işleyen şair dünyayı göremediği için kör bir dilenciye hay-

ranlığını ifade eder. *Rübâb-ı Şikeste*'nin "Âveng-i Tesâvîr" bölümünde, etkisinde kaldığı Baudelaire'in "Les phares" adlı şiirinde yaptığı gibi Fikret de sevdiği bazı şairlerin (Fuzûlî, Cenab, Nefî, Üstad Ekrem, Nedîm, Hâmid) portrelerini çizer.

1897 Türk-Yunan savaşı dolayısıyla devrin birçok şairi gibi Tefvik Fikret de bu konuda birkaç şiir kaleme almıştır. Yine François Coppée ve Sully Prudhomme etkisi görülen bu şiirlerin en tanınmışları "Asker Geçerken", "Ken'an", "Hasan'ın Gazâsı" ve "Kılıç"tır. Dinî muhtevalı şiirleri arasında en çok bilineni olan gençlik dönemine ait "Sabah Ezanında" ezan sesinin tabiattaki yansıması üzerinde durur. Tefvik Fikret, Servet-i Fünûn dönemine ait şiirlerinde daha çok Fransız parnas şairi F. Coppée'nin etkisinde kalmış, duyuş tarzı bakımından romantik olmakla beraber örnek aldığı parnasyenler gibi şekil mükemmelliğine aşırı derecede önem vermiştir. 1900 yılından itibaren daha çok siyasal ve sosyal içerikli manzumeler yazmış, "Târîh-i Kadîm" dışında bunları *Rübâb-ı Şikeste*'nin 1908'den sonra yapılan baskısına dahil etmiştir. Bu dönemin şiirleri arasında en çok dikkat çeken "Sis"tir. İstibdadın bütün ağırlığıyla hissedildiği 1902 yılının bir Şubat günü Boğaz'a sis çöker ve akşama kadar devam eder. Uzun zamandır evi hafiyelerin gözetimi altında bulunan Fikret, Boğaz'daki sis ile yaşanan hayattaki boşucu havayı şiirinde birleştirir. Burada nefret ettiği II. Abdülhamid devri İstanbul'una lânetler yağdırırken bir yandan da toplumun ahlâkî zaafalarını teker teker sayar. 1908'den sonra yazdığı "Rücû"da ise "Sis"te söylediklerinin bir kısmından vazgeçmiş görünür; orduyu ve vatanın seçkin evlâtlarını bir tür kurtarıcı olarak yüceltir.

Tefvik Fikret'in yaşanan hayatın sürekli değişimden ibaret olduğunu dile getirdiği "Mâzî-Âtî"; istibdat rejiminin ardından İttihatçılar'la gelen hürriyet havasının kısa bir süre sonra zorbalığa dönüştüğü, kanun, hürriyet, adalet gibi kavramların ayaklar altına alındığı II. Meşrutiyet döneminin ağır bir hicvi olan "Hân-ı Yağmâ" ile "Târîh-i Kadîm" bu dönemin en dikkate değer örnekleridir. Fikret taraftarlarınınca taassuba karşı müsbet ilim ve müsbet düşüncenin müdafaaası gibi takdim edilmeye çalışılan "Târîh-i Kadîm"de tarihi baştan başa kanlı sahnelerden ve savaşlardan ibaret gören Tefvik Fikret burada açıkça dine ve Tanrı'ya karşı isyankâr bir tavır sergilemiştir. Kendisi gelenekten ve içinde yaşadığı toplumun değer hüküm-

TEVFİK FİKRET

Tevfik Fikret'in el yazısı ve imzası (Abdullah Uçman arşivi)

lerinden tamamen uzaklaşmış, mâziyi korkunç tablolardan ibaret görmüş, kahramanlığı da küçümsemiştir. Fikret mutlak anlamda barış ve adaletin hüküm sürdüğü bir dünya özler, kul ile Tanrı'yı ayıran bir dini kabul etmez. Hatta Allah'ın kendisine yaklaşılmaz olduğunu, yeryüzünden yükselen feryat ve şikâyetlerin cevapsız kaldığını söyleyecek kadar ileri gider. Mehmet Ali Ayni bu düşüncelere karşı *Reybilik*, *Bedbinlik*, *Lâilâhilik Nedir* adıyla bir eser kaleme alır. Mehmed Âkif'e cevap olarak yazdığı "Târîh-i Kadîm'e Zeyl"-de ise dinî inançları tamamen reddeden Fikret, tarih ve din düşmanlığını açıkça dile getirerek kendisinin panteizm diye adlandırılabilir bir nevi tabiat dinine inandığını söyler.

Fikret'in hayatında, mizacının değişmesinde ve hayata bağlanmasında oğlu Halûk'un önemli rolü vardır. 1895 yılında doğan Halûk, Fikret'in kısa bir süre de olsa hayata bakışını değiştirir ve özellikle II. Meşrutiyet'ten sonra yazacağı şiirlerde görülen geleceğe ümitle bakma düşüncesini uyandırır. Fikret *Rübâb-ı Şikeste*'de Halûk için beş şiire yer vermiştir. Çocuk sevgisi, ıstırap ve merhamet duygularının işlendiği "Halûk'un Bayramı"nda bayram dolayısıyla yeni elbiselerini giymiş, sevinç ve mutluluk içindeki oğlu ile sefalet içindeki fakir bir çocuğu mukayese eder ve oğluna üstündeki elbiseleri çıkarıp fakir çocuğa vermesini söyler. Halûk'u İskoçya'ya gönderdikten sonra onun için yazdığı manzumelerin bir kısmını bir araya getirdiği *Halûk'un Defteri*'nde oğlunu ülkede inkılâp yapacak gençliğin sembolü olarak görür ve burada ülkenin geleceği üzerinde düşünür. Halûk gittiği ülkede ilim ve fen tahsil edecek, öğrendiklerini memleketine getirecektir. Kitaptaki en çok tartışılan şiirlerden biri olan "Halûk'un Âmentüsü"-nde, Âmentü'deki iman esaslarının yerini tamamen dünyevî inançlar almıştır. Bu-

rada idealleştirilen kişi akla ve bilgiye, gelişmeye, hakkın kuvvete üstün geleceğine, insanlar arasında kardeşliğe ve dünya birliği idealine inanan yeni bir insan tipidir. Hayatının son yıllarında yazdığı *Şermin* ise onun doğrudan doğruya özlemini çektiği yeni insan tipiyle ilgilidir. Bu kitaptaki şiirler yeni Türkiye için Amerikan terbiyesine göre yetiştirilmesini arzuladığı, pratik hayatta başarılı olabilecek insan tipinin idealize edilmesinden ibaret görünmektedir. Bu insan tipinin yeni bir eğitim metoduyla yetiştirilebileceğini düşünen Fikret, arkadaşı Sâtî Bey'le birlikte Yeni Mektep adıyla bir okul kurmak istemiş, bunu gerçekleştiremeyince burada ileri sürdüğü bazı düşünceleri Galatasaray Mekteb-i Sultânîsi müdürlüğü sırasında uygulamaya çalışmıştır.

Tevfik Fikret'in Türk şiirine getirmiş olduğu yeniliklerden biri şiirin yapısıyla ilgilidir. Şiirde beyit hâkimiyeti yerine daha önce Abdülhak Hâmid'in denediği, anlamın şiirin bütününe yayılması anlayışı Fikret tarafından büyük ölçüde uygulanmıştır. Özellikle onun anlatıma dayalı manzumelerinde artık cümle ve dolayısıyla anlam bütünlüğü tam bir serbestlik kazanır. Fikret, ayrıca başta "sone" olmak üzere Fransız nazım şekilleriyle birlikte eski şiirin müstezadlarını hatırlatan serbest müstezad örneklerini denemiştir.

Tevfik Fikret, edebiyat çevresine ilk adımlarını attığı tarihten itibaren edebî yazılarıyla dikkat çekmiştir. 1891 yılından başlayarak *Mirsad*, *Ma'lûmât* ve *Maârif* dergilerinde yayımlanan bu tür yazılarını *Tarîk* gazetesinde "Hafta-i Edebî" başlıklı yazıları ile *Servet-i Fünûn*'daki "Musâhabe-i Edebiyye"leri takip eder. Bunlarda daha çok şiir dili, vezinler, nazîrecilik, Türk edebiyatında nesir meselesi ve roman okuyucusu gibi konuları ele almıştır. Bütün çalışmalarında titiz bir sanatkar karakteri gös-

Tevfik Fikret'in kendi eliyle yaptığı karakalem portresi (Âşiyân Müzesi)

teren Tevfik Fikret, *Halûk'un Defteri*'ni kendi el yazısıyla bastırıldığı gibi şiirleri arasına da birtakım desenler çizmiştir. Ayrıca portre, natürlmort ve peyzaj tablolarıyla oldukça başarılı bir yağlı boya ressamıdır.

Eserleri. *Rübâb-ı Şikeste* (İstanbul 1316, 4. bs., 1327), *Târîh-i Kadîm* (İstanbul 1321), *Halûk'un Defteri* (1327), *Rübâb'ın Cevabı* (1327), *Şermin* (1330). Yeni harflerle de çeşitli baskıları yapılan *Rübâb-ı Şikeste*'nin şairin kitaplarına dahil etmediği diğer şiirleriyle birlikte *Tevfik Fikret'in Bütün Şiirleri* (haz. Âsım Bezirci, İstanbul 1984) ve *Tevfik Fikret-Bütün Şiirleri* (haz. İsmail Parlatır – Nurullah Çetin, Ankara 2001) adıyla iki baskısı yapılmış, dergilerde kalan dil ve edebiyatla ilgili makaleleri *Dil ve Edebiyat Yazıları*'nda bir araya getirilmiştir (haz. İsmail Parlatır, Ankara 1987). *Tevfik Fikret'in İstanbul Belediyesi Arşivi'nde bulunan evrakının bir kısmı Mektuplarla Tevfik Fikret ve Çevresi* (haz. M. Fatih Andı – Yılmaz Taşcıoğlu – Hüseyin Yorulmaz, İstanbul 1999), *Kartpostallarla Tevfik Fikret ve Çevresi* (haz. M. Fatih Andı – Yılmaz Taşcıoğlu – Hüseyin Yorulmaz, İstanbul 1999) adıyla neşredilmiştir. Âşiyân Müzesi'ndeki yağlı boya, sulu boya ve karakalem resimleri *Çizgiler ve Renkler Arasında Tevfik Fikret* ismiyle albüm halinde basılmıştır (İstanbul 2005).

BİBLİYOGRAFYA :

Köprülüzâde Mehmed Fuad, *Tevfik Fikret ve Ahlâkı*, İstanbul 1918; Ahmed Naim, *Tevfik Fikret'e Dair*, İstanbul 1336; Ruşen Esref [Ünaydın], *Tevfik Fikret: Hayatına Dair Hâtıralar*, İstanbul 1919; Salih Nigâr Keramet, *Fikret'in Hayat ve Eseri*, İstanbul 1926; Sabiha Zekeriya Sertel, *Tevfik Fikret-Mehmed Âkif Kavgası*, İstanbul 1940; Esref Edip Fergan, *İnkılâp Karşısında Âkif-Fikret, Gençlik-Tan'cılar*, İstanbul 1940; a.mlf., *Pembe Kitap: Tevfik Fikret'i Beş Cepheden Kırk Muharririn Tenkitleri*, İstanbul 1943; Rıza Tevfik Bölükbaşı, *Tevfik Fikret: Hayatı, San'atı, Şahsiyeti*, İstanbul 1945; Kenan Akyüz, *Tevfik Fikret*, Ankara 1947; Hilmi Yücebaş, *Bütün Cepheleriyle Tevfik Fikret: Hayatı, Hâtıraları, Şiirleri*, İstanbul 1959; İsmail Hikmet Ertaylan, *Tevfik Fikret: Hayatı, Şahsiyeti ve Eserleri*, İstanbul 1963; Mehmet Kaplan, *Şiir Tahlilleri: Tanzimat'dan Cumhuriyet'e Kadar*, İstanbul 1969, s. 92-100, 158-163; a.mlf., *Tevfik Fikret: Devir, Şahsiyet, Eser*, İstanbul 1971; M. Kaya Bilgegil, *Tevfik Fikret'in İlk Şiirleri*, Erzurum 1970; Hikmet Tanyu, *Tevfik Fikret ve Din*, İstanbul 1972; Orhan Okay, *Edebiyat ve Sanat Yazıları*, İstanbul 1990, s. 136-158; Mehmed Rauf, *Edebî Hâtıralar* (haz. Mehmet Törenek), İstanbul 1997; Abdullah Uçman, *Edebiyatı Cedide'ye Dair Ali Ekrem'den Rıza Tevfik'e Bir Mektup*, İstanbul 1997; Hasan Akay, *Tanzimat Sonrası Türk Edebiyatında Yeni Fikirler*, İstanbul 1998, s. 57-85; a.mlf., *Yeni Türk Şiirinin Ku-*

rucularından *Tevfik Fikret*, İstanbul 1998; Serol Teber, *Tevfik Fikret'in Melânkolik Dünyası: Âşîyan'daki Kâhin*, İstanbul 2002; İsmail Parlatır, *Tevfik Fikret*, Ankara 2004; a.mlf., "Tevfik Fikret", *TDEA*, VIII, 330-338; *Bir Muhalif Kimlik: Tevfik Fikret* (haz. Bengisu Rona – Zafer Toprak), İstanbul 2007; Hilmi Uçan, *Batı Şiiri ve Tevfik Fikret*, Ankara 2009; Himmet Uç, *Tevfik Fikret'in Psikobiyografisi*, Ankara 2009; Seyfi Kenan, "II. Meşrutiyet'le Gelen Yeni Eğitim Arayışları: Tevfik Fikret'in Yeni Mekteb'i ve Eğitim Felsefesi", *100. Yılında II. Meşrutiyet: Gelenek ve Değişim Ekseninde Türk Modernleşmesi Uluslararası Sempozyumu, Bildiriler* (haz. Zekeriya Kurşun v.dğr.), İstanbul 2009, s. 275-285; *Muallim* (Tevfik Fikret için nüsha-i mahsûsa), İstanbul 1917; *Düşünce* (Tevfik Fikret için nüsha-i mahsûsa), İstanbul 1918; Nuri Sağlam, "Servet-i Fünûn'a Kadar Tevfik Fikret ve Bilinmeyen Şiirleri", *TDED*, XXX (2003), s. 403-444; *Biyografiya* (Tevfik Fikret özel sayısı), sy. 7, İstanbul 2006.

ABDULLAH UÇMAN

TEVFİK el-HAKİM

(توفيق الحكيم)

Tevfik b. İsmâil el-Hakîm
(1902-1987)

Mısırlı oyun yazarı, romancı.

İskenderiye'de doğdu. Kaynaklarda doğumuyla ilgili olarak 1898 ile 1903 yılları arasında değişen tarihler verilir (Brugman, s. 277, dipnot 2). Babası başsavcılıkta görev yapan geniş arazi sahibi Mısırlı bir memur, annesi güçlü karaktere sahip Türk asıllı zengin bir hanımdır. Babasının memuriyeti sebebiyle Mısır'ın çeşitli şehirlerini dolaştı. İlk eğitimini Desûk'taki bir mektepte aldı. İlkokulu Demenhûr'da okudu. İskenderiye'de Re'sûl'tîn Lisesi'ne devam etti ve Kahire'de iki amcasının yanında kalarak liseyi bitirdi. Annesi gelişiminde önemli rol oynarken onun anlattığı binbir gece masalları ve Antere, Hamza-tû'l-behlevân gibi hikâyeler edebî zevkinin ilk tohumlarını oluşturdu. Babası hikâye ve roman gibi kitaplarla ilgilenmesini yasaklayıp edebî zevkini klasik Arap şiiriyle geliştirmesini istediysen de Tevfik küçük yaşta iken Alexandre Dumas ve Ponson du Terrail'in romanlarını gizlice okudu. Kahire'de liseye devam ederken özellikle tiyatro eserlerini okudu. Georges Abyad'ın sergilediği oyunları hayranlıkla izledi. Öğrenciliğinin ilk yıllarında Mısır halkı İngiliz işgaline karşı isyan başlatmıştı. Bu dönemde İngilizler'in Mısır'ı işgallerini eleştiren şiirlerle *ed-Ḍayfû's-saḳîl* adlı oyununu yazdı (1919). Oyunu sahneye koymak amacıyla küçük bir tiyatro topluluğu oluşturdu. Bu topluluk Mısır'ın ilk tiyatrolarından

Tevfik
el-Hakim

olan Tevfik el-Hakîm Tiyatrosu'nun çekirdeğini meydana getirdi. Yine bu dönemde Ukkâşe Kardeşler Tiyatrosu için babasından çekinmesi sebebiyle Hüseyin Tevfik takma adıyla birkaç oyun kaleme aldı. Muhtemelen babasının isteği üzerine 1921'de Hukuk Fakültesi'ne girdi. Fransızca'nın Mısır hukuku için önemini kavrayarak Fransızca öğrenmeye ve bu dilde yazılmış tiyatro eserleriyle eleştirilerini okumaya başladı (*Sicnû'l-umr*, s. 154-155). 1924'te Hukuk Fakültesi'nden mezun olduktan sonra babası onu hukuk alanında doktora yapmak üzere Paris'e gönderdi. Ancak Paris'te hukuk eğitiminden çok tiyatro eserleriyle ilgilendi. Shakespeare, Goethe, Maeterlinck, Ibsen ve Pirandello'nun oyunlarını izledi. Tiyatro yanında Fransız kültürüne yöneldi; Hippolyte Adolphe Taine'nin yazılarını inceledi. Yazarlık macerası, kendi deyimiyle gerçek kültürün kaynaklarından içebildiği Avrupa'ya ulaşmasından sonra başladı. Tevfik el-Hakîm 1927'de doktora yapmadan Mısır'a döndü ve İskenderiye adliyesinde görevine başladı. Ardından savcı vekili olarak tayin edildi; Tanta, Desûk, Demenhûr ve Fâriskûr gibi şehirlerde beş yıl kadar bu görevde çalıştı (1929-1934). 1933'te yayımladığı *Ehlû'l-kehf* adlı oyunundan sonra ünü arttı. Önce Eğitim Bakanlığı'nın araştırma bölümünün (1934), ardından Sosyal İşler Bakanlığı'nın bilgi servisinin (1939) yöneticiliğine getirildi. 1951'de Dârü'l-kütûbi'l-Misriyye'nin genel müdürü oldu. 1956 yılında el-Meclisü'l-a'lâ li'l-fünûn ve'l-âdâb üyeliğine seçildi. 1959'da UNESCO'nun Mısır temsilcisi sıfatıyla Paris'e gitti ve kendi isteğiyle 1960'ta geri döndü. 27 Temmuz 1987 tarihindeki ölümüne kadar el-Meclisü'l-a'lâ li'l-fünûn ve'l-âdâb üyeliğini sürdürdü.

Pek çok araştırmacı Tevfik el-Hakîm'i Arap tiyatrosunun kurucusu kabul eder (*Egypt Since the Revolution*, s. 159; Şükrî Gâfî, s. 27; Long, s. 195). Kendisi de karakterini romancı olmaktan çok oyun yazar-

lığı için daha uygun bulur (*Sicnû'l-umr*, s. 170-171). Lise yıllarında tiyatro eseri yazmaya başlayan Tevfik el-Hakîm 1933'te kaleme aldığı *Ehlû'l-kehf* Tâhâ Hüseyin tarafından, eski trajediyi ele alışındaki başarısı ve dilin biçimsel gerekliliklerini yerine getirmesi bakımından Arap edebiyatının önemli aşamalarından biri diye nitelenir. Daha sonra konusunu yine kültür kaynaklarından seçtiği *Şehrâzâd* (1934), *Pigmalion* (1942), *el-Melik Udi* (1949) gibi oyunlar yazar. Ancak bunları ve diğer oyunlarını oluştururken iki sorunla karşılaşır: Mısır'da oyunlarını sahneye koyacak ekibin bulunmaması ve edebî dille konuşma dilinin farklılığı. Bunun üzerine oyunlarını "zihnî tiyatro" (théâtre des idées) dediği ve "mesrah-rivâye" (tiyatro-roman) kelimelerinden kısaltarak "mesrivâye" adını verdiği, sahneye konulmak için değil okunmak için kaleme alır. 1940'larda gazete ve dergilerde yayımlanmak üzere tek perdelik oyunlar yazar. Ardından bunları *Mesrahu'l-müctema'* (1950) ve *el-Mesrahu'l-münevva'* (1956) adıyla iki kitapta toplar. 1952 devriminden sonra kaleme aldığı oyunlarda bu dönemde Mısır'ın değişen politik ve sosyal gerçeklerini yazılmasına aktarır. *el-Eydi'n-nâ'ime* (1954) ve *es-Sultânü'l-hâ'ir* (1960) bu dönemin oyunlarından. Yine aynı dönemin oyunlarından *eş-Şaḳ'a*'da (1956) edebiyat diliyle konuşma dili arasındaki çıkmazı aşabilmek için kullandığı üçüncü dil önerisiyle dikkat çeker ve *Kâlebüne'l-mesrahi* adlı eserinde (1967) bu meseleyi ele alır. Çok önce yazdığı *Zemmâr*'da da (1932) halk dilini kullanmıştı. Paris'te UNESCO üyesi olarak bulunuşunun ardından çalışmalarında modern Batı tiyatrosunun, özellikle II. Dünya Savaşı'nı yaşayan insanlığın içine düştüğü saçmalıkların, boşuna çabaların sergilenmesiyle oluşan absürd tiyatrosunun saçmalıklara dayanan güldürü oyunlarının etkileri görülür. *Nehrü'l-cünûn* (1935) ve *Yâ Tâli'a's-şecere* (1963) bu tür oyunlarından. 1966 yılından sonra halkın gelişim ve değişiminden ümitsizliğe düşen Tevfik el-Hakîm, *Maşîru Şarsâr* (1966), *Küllü şey' fî maḥallih* (1966), *Benkü'l-kalaḳ* (1976) gibi alay ve ironi yoğunluğu taşıyan oyunlar yazar. Onun tiyatro eserleri ana hatlarıyla şu dönemlere ayrılarak incelenmiştir: Eğlence tiyatrosu (on iki eser, 1919-1934), zihnî tiyatro (altı eser, 1933-1944), sosyal tiyatro (yirmi bir eser, 1945-1950), denge (eğlence-fikir) tiyatrosu (sekiz eser, 1954-1966), absürd tiyatro (üç eser, 1966-1967), yeni kalıplar (üç eser, 1967-1969). Son dönem